Sant Roc, la nafra i el gos

Autor: Jordi Bilbeny
Data de publicació: 13-08-2013

Per què sant Roc té una nafra al genoll? Per què va acompanyat d'un gos?
És un sant de carn i ossos, històric, o és un arquetip mitològic el nostre sant Roc? Quines connexions té amb la mitologia clàssica?

Un dels trets que ens permet reconèixer sant Roc a cop d'ull és una nafra que té sobre un genoll i que mostra ostensiblement amb la gonella arremangada i, en certs casos, assenyalant-la amb l'índex d'una mà. Les dues imatges arenyenques principals que conservem d'aquest sant respecten fidelment aquesta iconografia.

Ara bé: hi ha unes quantes imatges al llarg de la geografia ibèrica que no vénen marcades amb cap nafra, sinó que el sant només ensenya el genoll. En Juan Atienza, al seu Santoral Diabólico, és qui ha precisat que "el genoll esquerre nu és signe inequívoc d'iniciació en el llenguatge esotèric. Una iniciació que, eventualment –sobretot entre les germandats de constructors–, està relacionada amb la ròtula del compàs que serveix per traçar els plànols de la Casa de Déu i que, en qualsevol cas, des de les primitives societats iniciàtiques fins al ritual massònic, serveixen perquè els adeptes reconeguin qui ha rebut la iniciació". L'autor creu que "la nafra és un afegit totalment espuri, posada pels qui desconeixien el significat real del genoll nu o pels qui el volien dissimular tant sí com no". I conclou: "És corrent que imatges de sant Roc que no lluïen la nafra en qüestió, l'hi tinguin afegida per arranjadors posteriors que volien donar a aquella actitud un sentit directe i no pas simbòlic".

Jo hi tinc les meves reserves. D'antuvi, encara que la història ens digui que sant Roc fou un empestat, no hi cap manifestació d'aquesta malaltia que se'ns pugui exemplificar amb un sol estigma. Segons la tradició neotestamentària, uns dels moments claus per a la revelació de la resurrecció de Crist és el punt en què aquest mostra les seves ferides als apòstols, després de mort. Més endavant, el cristianisme naixent se'n serví amb escreix, amb finalitats apologètiques, i convertí la plasmació de la conegudíssima escena de Sant Tomàs tocant les nafres de Crist en un arquetip de la fe, malgrat que fos de "la manca de fe". No ens ha d'estranyar, doncs, que com a senyal d'aquesta

mateixa fe, també Francesc d'Assís pogués mostrar unes ferides semblants. Amb això vull dir que el senyal d'un estigma, ja fos a les mans, als peus, en un costat o, com el cas de sant Roc, sobre un genoll, no ha de voler expressar forçosament una malaltia corporal, sinó el senyal inequívoc d'una iniciació mística, transcendent, divina. I que els pintors que afegirien el detall de la nafra sobre el genoll nu del sant –que l'Atienza blasmava– no tindrien perquè dissimular re, sinó més aviat refermar aquest signe mateix de transcendència.

Un altre tret cabdal a l'hora de prosseguir la lectura simbòlica de la imatge del sant és que sempre és representat amb l'estigma en una cama. Si hom hi hagués volgut representar –com es diu– les marques de la pesta, tant li haurien nafrat un braç, com una espatlla, la cara, una mà, qualsevol altra part del cos digna de ser ensenyada als devots o totes alhora. I això no passa mai. Sant Roc sempre ve representat amb una cama nafrada i prou, molt sovint l'esquerra. El fet en si, aïllat, només tindria el sentit místic cristià suara al·ludit. Però el 16 d'agost també era celebrat per la gent del llogarret de Paüls de Brai, a la Terra Alta. Per l'Amades sabem que la imatge de Sant Roc, aquí, i com a cas insòlit, "mostrava la cama embenada". Sota el meu punt de vista, això evidencia una ferida d'una dimensió diferent a l'habitualment coneguda, cosa que arribà a desconcertar el nostre insigne folklorista. L'Amades també narra que antigament treien la imatge de sant Roc en processó pels afores de la població i entre els camps, però que "en arribar a un punt determinat, els portadors de la imatge la deixaven a terra i tots els assistents a la processó, des de certa distància, les emprenien a cops de figa contra el sant i no paraven fins que el tombaven. Per evitar que la imatge caigués a terra la tenien lligada per una cama al baiard que li feia de vehicle".

Encara que l'Amades no en parli, jo veig una relació de causalitat entre el fet de tombar el sant i dur la cama embenada. Seria com si la gent de Paüls rememorés que el seu patró té la cama danyada a conseqüència d'una caiguda, però que és justament aquesta caiguda la que li atorga el significat de poder religiós. Si la meva conjectura es pogués verificar a través d'altres rastres semblants, manifestats per alguna tradició diferent de sant Roc, trobaríem que el nostre patró petit té una història semblant a la de certs personatges coixos del nostre món llegendari. Quan l'amades recull la rondalla "De què ve que hi hagi coixos", ens diu que prové del viatge que un fadrí molt valent féu pel cel, fins arribar al Sol. Un cop aquí, els vents van començar a bufar i el van fer rodolar avall fins a terra. "Caigué en mig d'un camp i el cop va ser tan fort que va quedar coix". El relat, que ens mostra un heroi en ascensió celestial, és un clar exponent de la vinculació de la coixera a les tècniques xamàniques de la iniciació i de l'èxtasi. Com que abans ja he assenyalat que sant Roc era un iniciat, ara es fa més fàcil de comprendre per què la gent de Paüls també tombava la seva imatge al mig d'un camp.

La coixera del sant ens mena al Déu precatòlic –el Dimoni–, perquè aquest també era coix i es manifestava a les roques i coves, i se l'adorava amb fogueres. Finalment, i parlant de divinitats arcaiques i de fogueres, un sant Roc coix ens remetria directament al déu grec del foc, Hefest, el qual, segons La Il·líada, fou precipitat fora de l'Olimp per Zeus. Després d'una caiguda d'un dia sencer, va anar a espetegar a l'illa de Lemnos, on es va esguerrar el peu. Sembla que, algunes funcions d'Hefest, serien assimilades posteriorment per Aquil·les, car aquest, rebria les armes del déu per anar a la guerra de Troia i, com el déu mateix, també tindrà un peu emblemàtic: una fletxa de Paris, clavada en el seu taló dret, li provocà la mort. Tot plegat semblaria gratuït si no fos que En Jacob de la Vorágine, un dominic italià del segle XIII que fou arquebisbe de Gènova, en un dels reculls hagiogràfics medievals més interessants que tenim, intitulat La Llegenda Daurada, no ens descrivís que sant Roc "va caure malalt per raó d'una sageta que se li clavà a la cama esquerra".

Pel que fa a la simbologia del gos, diu la llegenda que sant Roc era al carrer, empestat, i un gos que passava se'n va compadir i, a força de llepar-li les nafres, el va guarir. Perquè el sant pogués alimentar-se, el gos cada dia robava un pa i li portava. Quan l'home va estar bé, el gos el va seguir i van anar junts arreu fins que es va morir. En parlar-nos de la festa de sant Roc, a Barcelona, l'Amades ens consigna que "és creença popular que cada dia, de bon matí, el gos de sant Roc volta per tota la ciutat, sense deixar ni un sol carrer ni una sola plaça i fa fugir els gossos folls. Per això cal recollir el pa que hom vegi llançat pel carrer i posar-lo en un raconet perquè quan passi el gos de sant Roc se'l pugui menjar". Així, els qui actuaven correctament podien estar segurs que mai no els mossegarà cap gos foll, ni patiran de ràbia, perquè el gos de sant Roc els en preservarà. L'Amades observa, encara: "Portada per aquesta creença, la gent invocava el gos i deia que l'endemà de sant Roc era sant gos, i seguia fent llum a la imatge, cantant els goigs i fent oració, dedicats, però, no al sant, sinó al ca. Al gos de la imatge de sant Roc que es venera en la capelleta de la Plaça Nova se li havien fet ofrenes i àdhuc presentalles. Avui és l'únic dia que era permesa l'entrada dels gossos a les esglésies, interdita durant la resta de l'any en virtut de la creença que una de les maneres preferides pel dimoni per a dissimular la seva presència era la de prendre la figura de gos".

De la descripció popular de l'Amades de la festa barcelonina, se'n poden treure les següents conclusions en clau religiosa. La primera és que el sant té un gos de company de camí o de viatge. Ara bé: el gos és, en el llenguatge iniciàtic, el guia de l'ànima del místic en el Més Enllà. Per això mateix, el gos o el llop, que sovint es confonen en un sol animal –com en el cas del Mal Caçador, en què els gossos encantats que el segueixen són sovint considerats llops–

acompanyen Sant Francesc, Sant Bernat, Tobies o Santa Quitèria. Així mateix, a les regions septentrionals d'Europa, segons ens reporta En Louis Charbonneau-Lassay a El Bestiario de Cristo. El simbolismo animal en la Antigüedad i la Edad Media, abans de la reforma luterana, "hom relacionava el llop amb el simbolisme de Crist". I, encara, el mític personatge dels orígens de la Catalunya catòlica, Otger Cataló, fou guarit, de les ferides rebudes en combat, per un llebrer. No és d'estranyar, doncs, que si aquest gos era el guia espiritual de sant Roc, li portés pa. Avui dia, el fet de portar o donar pa a algú no té cap missatge simbòlic enclòs. Però tractant-se d'un món llegendari o mític, de connotacions religioses ineludibles, sí; atès que la ingestió d'un pa fet amb blat que contingués el fong del sègol banyut (Claviceps purpurea) –tal com demostren el químic Albert Hofmann i l'etnomicòleg Gordon Wasson al seu llibre El camino a Eleusis. Una solución al enigma de los misterios– provocava grans visions. A l'Himne a Demèter, deessa dels cereals, se'ns parla dels misteris que contemplaven els qui ingerien el pa sagrat. Diu el text: "Feliç, entre els homes terrenals, el qui els ha contemplat; puix el no iniciat en aquests misteris, el qui no en participa, mai no gaudirà d'igual sort que aquell que, després de la mort, davalli a la foscor tenebrosa".

Hi ha una segona observació rellevantíssima a fer: a Barcelona s'havia arribat a retre culte al gos de sant roc, al qual s'anomenava també "sant". Això em permet conjecturar que el culte originari fou el d'un gos diví que, posteriorment, per les exigències populistes imposades pel nou guió catòlic, arribà a encarnar-se en el personatge de Sant Roc o en el seu amic inseparable. Ja em vist també com el Dimoni prenia la forma de gos. Doncs, bé: sota aquesta aparença era també venerat. Així mateix, entre els egipcis la vinculació déu-gos és evident en Anubis, que té el cos d'home i el cap de xacal o gos. L'Elisa Castel, al seu Diccionario de Mitologia Egípcia, ens innova que Anubis "fou un dels primers déus del Més Enllà", i que era tingut, com a Déu dels difunts. "Com a déu titular dels sacerdots embalsamadors, estava relacionat amb la màgia i les arts endevinatòries; era el guardià de les necròpolis que acull els difunts a la porta de la tomba i els guia a l'altre món, assistit de vegades per un altre déu xacal, amb qui pot ser confós: Upuaut «l'Obridor de Camins»". Anubis era "Senyor de les Cavernes" a Deir-Rifeh i l'encarregat d'il·luminar els difunts amb la lluna, que portava a les mans.

Però també Sant Roc ressucitava els empestats que s'havien mort i, talment com Anubis, per la raó etimològica del nom, ha de tenir una relació directa amb la roca o la cova de la resurrecció iniciàtica. Cosa que fa sentit si sabíem que els antics enterramorts tenien sant Roc per patró i que abans es creia que el dia dedicat al sant les pedres creixen. No ens ha de sorprendre, per tant, que veneressin sant Roc també els molers, els picapedrers, els marbristes, els empedradors i els minaires. I, així com Anubis, als Textos dels Sarcòfags, té com a mare la Vaca Hesat i que, en funció d'aquest parentiu porta el títol de "Senyor de les Vaques Lleteres", per la qual cosa sovint se'l troba fent donacions de llet al costat d'Isis a les taules d'ofrenes, també hom dedicava l'endemà de Sant Roc, però dia encara farcit d'actes cultuals als gossos, a Sant Mamet –en una clara al·lusió a la mama o mamella–. A les ermites que li eren dedicades hi acudien les dones joves en edat maternal a fi que el sant les fes ser bones lleteres i llurs infants prenguessin bé el pit.

Jordi Bilbeny